

Пушняк Олексій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії держави і права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: pushnyak.o@gmail.com
ORCID 0000-0003-3088-1040

doi: 10.21564/2414–990x.137.98701
УДК 340.142

ДІЯ У ЧАСІ СУДОВИХ РІШЕНЬ З НОРМОКОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Проаналізовано дію в часі рішень з нормоконтролю Конституційного Суду України та адміністративних судів України. Запропоновано розглядати напрямки їхньої темпоральної дії у двох аспектах: як визначення минулої, теперішньої чи майбутньої дати втрати чинності неправомірними законодавчими положеннями, а також як поширення рішення на факти, права та обов'язки суб'єктів, залежно від їх розташування в часі щодо дати набрання сили судовим рішенням. На підставі аналізу вітчизняного законодавства та практики зроблено висновок, що рішення Конституційного Суду України з нормоконтролю мають переважно негайну або перспективну дію, а також у деяких випадках зворотню дію; дія аналогічних рішень адміністративних судів відрізняється можливістю ретроактивності у ширшому колі випадків. Констатовано певні недоліки вітчизняного правового регулювання розглянутих питань.

Ключові слова: дія в часі судових рішень; судовий нормоконтроль; зворотна дія в часі; негайна дія в часі; перспективна дія в часі.

Пушняк А. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры теории государства и права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: pushnyak.o@gmail.com ; ORCID 0000-0003-3088-1040

Действие во времени судебных решений по нормоконтролю в Украине

Проанализировано действие во времени решений Конституционного Суда Украины и административных судов Украины по делам о нормоконтроле. На основании исследования природы действия предписаний судебных решений о признании недействительными правовых норм выделено два аспекта фактического темпорального действия таких предписаний. В результате анализа украинского законодательства и практики выявлено, что решения Конституционного Суда Украины рассматриваемой категории имеют преимущественно немедленное или перспективное действие, а также в некоторых случаях обратное действие; действие аналогичных решений административных судов отличается возможностью ретроактивности в большем количестве случаев. Констатируются определенные недостатки правового регулирования рассматриваемых вопросов.

Ключевые слова: действие во времени судебных решений; судебный нормоконтроль; обратное действие во времени; немедленное действие во времени; перспективное действие во времени.

Вступ. Судова практика як джерело права в Україні сьогодні вже стала традиційним об'єктом уваги вітчизняної доктрини. До кола пов'язаної з нею проблематики, що викликає жвавий інтерес науковців та практиків, належать і питання реалізації судовими органами функції контролю за правомірністю нормативно-правових актів. У тому числі свою актуальність зберігає вивчення темпоральної дії відповідних рішень українських судів, які визнають нечинними відповідні нормативні акти чи їх окремі приписи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні правове регулювання часової дії судових рішень з нормоконтролю більш розвинене порівняно з регламентацією дії судових правоположень. Утім, лишається актуальним його подальше осмислення з позицій юридичної науки. Зазначена тематика вже стала предметом уваги таких українських дослідників, як Ю. Г. Барабаш, В. Е. Беяневич, А. М. Івановська, Р. О. Кукурудз, І. М. Ласько, М. В. Мазур, А. М. Мірошниченко, М. В. Тесленко, В. П. Тихий, Ю. М. Тодика, О. О. Уварова, Г. О. Христова, С. В. Шевчук. Але, зазвичай дослідження зосереджені на питаннях моменту втрати чинності неправомірними нормативними приписами та напрямків дії у часі відповідних судових рішень, при цьому часто вони обмежені суто констатацією наявності чи відсутності зворотної дії таких рішень. Тож існує потреба в подальшому загальнотеоретичному поглибленому вивченні як зворотної дії, так і інших напрямів темпоральної дії судових рішень з нормоконтролю в Україні.

Мета і завдання дослідження – комплексний аналіз темпоральної дії судових рішень з нормоконтролю в Україні, а її завданнями є характеристика поняття, напрямків темпоральної дії приписів рішень з нормоконтролю Конституційного Суду України (далі – КСУ) та адміністративних судів України на підставі вивчення вітчизняного законодавства та судової практики з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння характеру дії судових рішень з нормоконтролю вирішальне значення має той факт, що діяльність суду, який визнає нечинними відповідні нормативні приписи, подібна до ролі «негативного нормотворця», а приписи відповідних судових рішень – до норм права, що припиняють чинність певних нормативно-правових положень. Отже, бачиться доцільним охарактеризувати темпоральну дію цих рішень аналогічно до відповідної дії правових норм.

Виходячи з цього, дія (чинність) у часі припису судового рішення про визнання нечинними відповідних нормативних приписів може бути визначена як його обов'язковість щодо певних фактів, правових відносин, прав та обов'язків у відповідних часових (календарних та фактичних) межах. Календарні межі темпоральної дії припису вказують на дати початку та завершення його чинності (щодо згаданого припису судового рішення йдеться, по суті, про дату початку чинності), а фактичні вказують, на які факти, права та обов'язки

суб'єктів, залежно від їх розташування в часі щодо названої дати, він поширює свій вплив. Можливі три варіанти (напрямки) фактичної дії нового припису – зворотна (дія на минулі факти, права та обов'язки, що завершилися до моменту набуття приписом чинності), негайна (дія на права, обов'язки, що тривають на цей момент) та перспективна (дія на факти, права, обов'язки, що виникнуть з указанного моменту) [1, с. 153–154; 2, с. 40, 84–100].

Набуваючи чинності у певну законодавчо визначену календарну дату, приписи судових рішень, що встановлюють неконституційність чи невідповідність акту вищої юридичної сили та нечинність певних нормативних положень, можуть поєднуватися з різними напрямками поширення в часі їхніх наслідків. Так, теоретично акт може бути визнаний нечинним з теперішньої дати набрання судовим рішенням чинності, або з певної дати в минулому (наприклад, з дати набуття чинності таким актом), або з певної дати в майбутньому. Це можна розглядати як прояви відповідно негайної, зворотної [1, с. 80–81; 3, с. 51] та перспективної дії таких приписів.

Загалом доктрина, зарубіжне законодавство знають різні підходи у визначенні того, яким є загальне правило щодо напрямку дії рішень органу конституційної юрисдикції [4, с. 294–295]. Часто ці рішення діють *ex-nunc* (уперед), лишаючи незмінними в силу принципу *res judicata* винесені на підставі неконституційної норми судові рішення, проте з можливим поширенням наслідків рішення на незавершені судові справи чи на певну їхню категорію або лише на справу суб'єкта, що поставив перед судовим органом питання конституційності відповідного законодавчого припису [5, с. 273–274]. При цьому деякі правові системи передбачають можливість відстрочення на майбутнє втрати чинності неконституційним приписом (див., напр., ч. 5 ст. 140, 140а Конституції Австрії). Утім, існують і випадки поширення наслідків розглядуваних рішень *ex-tunc* (від початку існування неконституційного припису, тобто зі зворотним ефектом) [6, с. 101].

Логічно було б припустити, що рішення КСУ щодо визнання акта неконституційним і нечинним означає анулювання останнього, тобто визнання нечинним від початку або поширення наслідків рішення на будь-які правові наслідки акта, у т. ч. у минулому [7, с.124]. Це впливає з принципів верховенства Конституції, її прямої дії, відповідальності держави за заподіяння шкоди особі своїми рішеннями та інших принципів. Однак часто такий результат рішення не є реально можливим. Акт міг функціонувати достатньо довго і породити чимало змін, перегляд його наслідків може потребувати зворотного руху великих потоків грошових коштів, учасники відносин добросовісно поклалися на його положення, будуючи власну поведінку [8]. Тож тут необхідність визначеності правового становища особи може переважати до певної міри над іншими принципами. Такий підхід, що враховує принцип певності та, зокрема, *res judicata*, є достатньо поширеним. На його доцільність неодноразово вказувалось у вітчизняній та зарубіжній літературі [1, с. 78, 80; 9, с. 211; 10, с. 63]. Він здебільшого і має місце у дії рішень КСУ з нормоконтролю.

За ст. 152 Конституції України приписи правових актів, визнаних неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення. З зазначених вище позицій, виходячи зі ст. 152 Конституції України, рішення КСУ можуть мати негайну або перспективну дію.

Також темпоральну дію рішення КСУ часто сприймають саме через те, як розташовані у часі ті права, обов'язки суб'єктів чи індивідуальні акти, на які воно впливатиме через визнання нечинними приписів, що слугували їхньою підставою. Так, зворотною дією можуть називати необхідність перегляду індивідуальних рішень у зв'язку з визнанням законодавчих приписів неконституційними [3, с. 50]. Проте перегляд, наприклад, певної частини судових рішень передбачає і рішення КСУ, яке припиняє чинність неконституційних приписів з теперішньої дати (те, що називається вище негайною дією).

Таку суперечність, певно, можна пояснити тим, що під вплив цієї категорії рішень КСУ підпадають складні життєві обставини, які існують у межах комплексу паралельних правовідносин з різними часовими характеристиками. Так, вони поширюються на деякі незавершені матеріальні відносини, що тривають і надалі (наслідки рішення щодо яких вкладаються в поняття негайної дії), але і також на певні одномоментні факти, індивідуальні акти, наприклад, судові рішення, що з'явилися в минулому (що може бути сприйняте як прояв зворотної дії рішення). Окрім того, дається взнаки недостатня чіткість у розумінні напрямів темпоральної дії права, зокрема ретроактивності, у вітчизняній практиці та науці (де є досить поширеним не зовсім коректне її розуміння як дії норми на права, обов'язки, що в тому числі тривають на момент набуття нею чинності).

Ну і врешті, розбіжності в трактуванні дії в часі рішень КСУ з питань нормоконтролю безпосередньо пов'язані з багатоплановістю їхньої дії. Загалом приписи цієї групи рішень мають значну специфіку дії, у т. ч. темпоральної, оскільки йдеться про спеціалізовані оперативні квазінорми, які безпосередньо не регулюють суспільні відносини.

Як вже було зазначено, темпоральна дія норм права, з якими у нашому випадку ми порівнюємо приписи КСУ щодо визнання нечинними певних законодавчих приписів, характеризується двома аспектами: 1) календарним – проміжком часу, обмеженим датами набуття та втрати чинності нормою; 2) фактичним – напрямком дії норми, розташуванням у часі щодо вказаних дат (насамперед дати набуття чинності) фактів, прав, обов'язків, що підпадають під її дію (минулі або завершені, теперішні або незавершені, майбутні). Але такі аспекти властиві дії саме класичних норм, а обговорювані приписи близькі до спеціалізованих, а саме оперативних норм, щодо яких про фактичний аспект можна говорити з урахуванням їхньої специфіки. Адже вони прямо поширюються не на певні права чи обов'язки, як це роблять класичні норми, а лише на статус інших норм, наприклад, зумовлюючи початок чи завершення їхньої

чинності. З огляду на сенс розрізнення аспектів дії в часі норм права, можна вважати виправданим розуміння (напрямку) фактичної дії квазінорм КСУ як моменту часу (певної минулої, теперішньої чи майбутньої дати), з якого для певних норм настануть зумовлені рішенням наслідки у вигляді нечинності.

Календарний аспект темпоральної дії квазінорм КСУ у такому разі пов'язаний з датою набуття сили самим відповідним рішенням КСУ. Ця дата чітко не визначена українським законодавством. В інших правових системах такою датою може бути, зокрема, дата офіційного опублікування (Австрія), наступна після неї дата (Італія, Іспанія). М. В. Тесленко зазначає, що і для рішень КСУ – це день офіційного оприлюднення [4, с. 292–293]. Але така позиція видається не зовсім логічною, бо принаймні встановлена рішенням КСУ нечинність акта настає вже з дати ухвалення цього рішення, тобто ще до оприлюднення.

Однак фактичні правові наслідки рішення КСУ цим не обмежуються. Існують також зумовлені ним правові наслідки другого рівня. Йдеться про те, що факт визнання норми нечинною впливає опосередковано на правову долю певних юридичних фактів, прав та обов'язків суб'єктів, зумовлюючи можливість чи необхідність їх перегляду. Перелічені юридичні явища, що зазнають опосередкованого впливу рішення КСУ, також можуть мати різне розташування в часі щодо дати набрання сили цим рішенням та дати втрати чинності відповідною нормою. Тож вплив цього рішення на них цілком може бути описаний як його фактична дія (напрямок дії) в часі другого рівня – зворотна, негайна або перспективна.

Таким чином, рішення КСУ визначає не лише календарну дату втрати чинності нормами, але й впливає на визначення їх фактичної дії (напрямку дії) в часі (дострокове, негайне припинення, ультраактивність) [1, с. 158–159]. По своїй суті фактична дія в часі рішення КСУ другого рівня взаємозумовлена з фактичною дією норм, що втратили чинність на його підставі. При цьому така дія має дзеркальний характер: зворотна дія рішення корелює з достроковим припиненням норми, негайна – з негайним припиненням, перспективна – з ультраактивністю.

На відміну від дати втрати чинності неконституційними нормами правові наслідки рішення КСУ другого рівня прямо не регламентовані вітчизняним правом. Проте певний висновок про них можна зробити на підставі аналізу законодавства, судової практики та доктрини. При цьому слід зазначити, що зазвичай резолютивна частина рішення КСУ не містить особливих положень щодо фактичної дії цього відповідного рішення та неконституційних норм (лише у поодиноких випадках, у преюдиціальних рішеннях, КСУ встановлював відповідний колізійний припис).

КСУ висловлювався щодо своєї точки зору на зміст у ст. 152 Конституції України: «...закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю» (а. 3 п. 4 мотивувальної частини рішення № 8-зп від 24.12.1997 р.; рішення № 20-рп/2010 від 30.09.2010 р.); «незалежно від того, наявні чи відсутні в

рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність» (а. 6 п. 4 мотивувальної частини рішення № 15-рп/2000 від 14.12.2000 р.). Хоча ці положення прямо не говорять про напрям дії в часі рішень КСУ чи принаймні можуть бути інтерпретовані по-різному, опосередковано вони дають певні підстави для відповідних висновків.

Практика Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ), зокрема рішення від 19.12.2012 р. (справа № 32/125-а), вказує на відсутність принаймні зворотної дії рішення КСУ (норма, яка поширювала податкову заставу на всі активи порушника, визнана згодом неконституційною, вважається чинною в період до вступу в силу рішення КСУ, а отже, і надалі впливає на визначення правових наслідків для фактів, що мали місце під час її дії).

Також можна зазначити позицію Вищого господарського суду України (ріш. від 21.12.2015 р., спр. №923/1076/14): установлення КСУ неконституційності норми, застосованої судом при вирішенні справи, «не може бути використане під час апеляційного перегляду справи, в якій таке рішення по суті спору вже ухвалене і перевіряється апеляційним судом з урахуванням законодавства, чинного на час його прийняття» (хоча таке формулювання є не зовсім коректним з огляду на те, що враховують насамперед матеріальне законодавство, чинне на момент існування оцінюваних фактів, а не на момент винесення судового рішення).

Таким чином, можна простежити тенденцію до такого розуміння ст. 152 Конституції України, згідно з яким рішення КСУ не має ретроактивності та змінює законодавче регулювання лише для правовідносин, що матимуть місце з дати ухвалення рішення. Однак можна знайти й приклад негайної дії рішення – настання правових наслідків для прав та обов'язків, відносин, що виникли внаслідок дії неконституційних приписів і тривають на момент ухвалення рішення (а також, звісно, для всіх фактів, що виникатимуть з дня втрати чинності неконституційними приписами). Ідеться, зокрема, про наслідки рішення № 20-рп/2010 від 30.09.2010 р. про неконституційність Закону «Про внесення змін до Конституції України» № 2222–IV, що полягали у поширенні відновленої первинної редакції Конституції України на наявні на цю дату повноваження відповідних суб'єктів (та на всі факти, що виникли з цієї дати). Наявність у рішень КСУ негайної дії підтверджує В. П. Тихий, який зазначає, що з моменту набрання рішенням КСУ юридичної сили всі існуючі та майбутні правовідносини вже не можуть регулюватися положеннями, визнаними неконституційними, а їх ультраактивність неможлива [11, с. 51].

Важливі висновки випливають з аналізу процесуального законодавства. Так, згідно з ним підлягають перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами невиконані судові рішення (для рішень у кримінальних провадженнях такого обмеження, як відсутність виконання, не встановлено), винесені на

основі неконституційних законодавчих приписів (див. напр. ч. 2 ст. 361 ЦПК). Рішення КСУ в такому разі матиме наслідки як для відповідних незавершених матеріальних правовідносин (маючи негайну дію), так і для одномоментних фактів минулого, завершених правовідносин, винесених судових рішень, що може бути охарактеризоване як зворотна дія.

З огляду на вказані процесуальні норми стають очевидними винятки з правила про те, що наслідки дії неконституційної норми, які настали до моменту визнання її нечинною, зберігають правомірність і після цього моменту.

Окрім того, щодо деяких випадків варто визнати і наявність загального правила у вигляді зворотної дії такого рішення [11, с. 51–52]. Йдеться про ситуації, коли внаслідок визнання неконституційності припису пом'якшено чи скасовано відповідальність особи (такий висновок підтверджує, наприклад, питання заміни смертної кари засудженим до неї, що виникло після відповідного рішення КСУ № 11-рп/99). Виходячи з термінології, зокрема, кримінального законодавства, у цій галузі немає негайної дії, а лише зворотна та перспективна (аналогічно часто розглядають дію в часі норм про юридичну відповідальність в інших галузях), тому й те, що в інших випадках є негайною дією, тут називається дією зворотною. У разі ж перегляду виконаних рішень у кримінальних провадженнях наслідки рішення КСУ поширюватимуться і навіть на вже реалізовані матеріальні права та обов'язки.

Як стверджує В. П. Тихий, посилаючись на статті 56, 152 Конституції України, зворотну дію мають і ті рішення, якими визнано неконституційними законодавчі приписи, що завдали особі матеріальної та моральної шкоди. В. П. Тихий справедливо зазначає, що у наведених двох випадках зворотної дії рішень КСУ рішення судів та інших органів державної влади, прийняті на підставі неконституційного законодавства, мають бути переглянуті у встановленому законом порядку [11, с. 52]. Хоча законодавство не передбачає механізму, який би дозволяв в усіх випадках забезпечити таку дію названих рішень. Як зазначалося вище, перегляд судових рішень можливий лише в межах, визначених процесуальним законодавством.

Надання КСУ своєму рішення преюдиціальності на підставі ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» також іноді розглядають як встановлення його зворотної дії. У більшості з тих досить небагатьох випадків, коли КСУ робив це, у резолютивній частині вказано: «Рішення Конституційного Суду України має преюдиціальне значення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії положень законів України, визнаних неконституційними» (напр., п. 5 резолютивної частини рішення № 4-рп/2016 від 08.06.2016 р.), що майже дослівно повторює формулювання згаданої статті. Буквальне розуміння цих положень вказує на те, що рішення КСУ матиме значення для всіх правовідносин, що склалися на підставі неконституційних приписів, а не для якоїсь їх окремої групи. З огляду на ст. 152 Конституції України це передбачає необхідність зворотної дії рішення.

Тим часом зазначена норма і практика її реалізації залишаються недостатньо ясними, а процесуальне законодавство не передбачає особливостей реалізації преюдиціальних рішень (винятком є Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.1981 р. № 1 «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили», що, швидше за все, застаріла), які в цьому плані не відрізняються від непреюдиціальних.

Загалом у практиці ВАСУ з розгляду соціальних справ (напр. рішення від 05.12.2012 р., справа № К/9991/54003/11; від 12.07.2012 р., справа № К-14892/09; від 19.12.2015 р., справа № К/800/55007/13), підтриманій практикою Верховного Суду України (постанови від 17.03.2015 р., спр. № 21-429а14; 9.06.2015 р., спр. № 21-472а15), преюдиціальні рішення КСУ не мають ретроактивності. За правовою позицією цих рішень право на перерахунок соціальних виплат на основі законодавства, з якого усунуті неконституційні норми, з'явилося лише з набранням чинності рішень КСУ, без зміни розміру виплат за період дії неконституційних положень. Отже, у названих випадках визнання норми неконституційною, навіть з вказівкою на преюдиціальність такого рішення, тягне наслідки для тих прав, обов'язків суб'єктів, що виникнуть лише з дня ухвалення рішення КСУ.

Як припускає А. В. Савчак, преюдиціальність рішення КСУ передбачає, що до триваючих на момент його прийняття відносин можна застосувати це рішення, але в цьому разі це є прямою дією рішення КСУ у часі. Загалом дослідник робить висновок, що вказівка в рішенні КСУ на його преюдиціальність жодним чином не впливає на правові наслідки такого рішення порівняно з тим, у якому вказівки на преюдиціальність немає [12, с. 30].

Таким чином, хоча наведена позиція судів зазнала критики серед дослідників [13], судова практика КСУ та ВАСУ в поєднанні свідчать про таке тлумачення ст. 152 Конституції України: визначення моментом втрати чинності неконституційними приписами дати ухвалення рішення КСУ або більш пізньої дати означає і те, що зміни в регулюванні настають лише на майбутнє, минулі факти лишаються в сфері дії акта, визнаного неконституційним (окрім описаних вище випадків присутності зворотної дії рішення КСУ). Права та обов'язки суб'єктів, що існують на момент настання зазначеної дати, теж мають підпадати під дію рішення КСУ, проте в силу суперечливості розуміння напрямків темпоральної чинності права конституційним та іншими судами України вони можуть лишатися і поза сферою такої дії. Так, в одному зі своїх рішень ВАСУ (від 19.06.2012 р., спр. № К/9991/36002/11-С) підтримав позицію, що по суті встановила перспективну дію рішення КСУ (теж преюдицiального) №10-рп/2008р від 22.05.2008 р. Суд вказав, що згадане рішення КСУ «не може бути поширене на правовідносини, що вже виникли станом на момент прийняття цього рішення, так як не має зворотної дії в часі». Отже, відносини, що ще тривали на 22.05.2008 р., вилучені зі сфери дії рішення КСУ (поширення на них означало б негайну дію рішення). У цій справі йшлося про реалізацію в судовому порядку

рішення центру зайнятості про стягнення з особи допомоги по безробіттю, що мала бути повернута нею в силу припису закону, визнаного неконституційним (рішення центру винесене до рішення КСУ, рішення судів – після нього). Тут суд дотримувався підходу, за яким чинність припису щодо прав, обов'язків, відносин, не завершених на момент набрання ним чинності, розглядають не як негайну дію, а як прояв зворотної дії.

Загалом у цьому і аналогічних випадках варто відзначити непослідовність вирішення питання про дію в часі обговорюваних рішень КСУ: процесуальні закони дозволяють переглядати на підставі відповідного рішення КСУ як нововиявлені обставини певні рішення судів, тоді як законодавство прямо не передбачає загальної необхідності перегляду інших правозастосовних актів та відповідного механізму для цього. Також прямо не передбачена неможливість реалізації правозастосовних актів, винесених на підставі неконституційного акта, що й пояснює, до певної міри, наведену вище позицію ВАСУ. У зв'язку з цими зауваженнями варто підтримати і висловлену І. В. Ласько тезу, що встановлення можливості перегляду рішень, ухвалених на підставі нормативно-правових актів, визнаних КСУ неконституційними, лише в межах судового розгляду спорів є необґрунтованим, має існувати законодавчо визначений обов'язок державних органів самостійно переглядати зазначені індивідуальні рішення [13].

Таким чином, можливий і інший варіант розуміння вищезгаданої ст. 74: вказівка КСУ на певне значення свого рішення для інших судів (преюдиціальність) не передбачає при цьому встановлення певних часових параметрів такої значущості [12, с. 31]. У такому разі особливо варто відзначити слушність висловленого в науковій літературі зауваження про недосконалість цієї норми (слід сказати, що проект нового закону про КСУ не містить аналогічної норми). Утім, з огляду на практику КСУ, цю норму складно сприймати як повністю позбавлену присутності «часового сенсу».

На це вказує аргументація КСУ в деяких його преюдиціальних рішеннях. Зокрема, в рішенні № 19-рп/2009 від 08.09.2009 р. зазначено: «Зважаючи на те, що положення ..., які не відповідають Конституції України, могли бути застосовані при призначенні, перерахунку і виплаті пенсій окремим категоріям громадян, Конституційний Суд України ... вважає за необхідне вказати на преюдиціальність цього Рішення».

Окрім того, часовий аспект наявний у принаймні двох рішеннях (№ 1-рп/98 від 26.02.1998 р., № 8-зп від 24.12.1997 р.), що посилаються на вказану статтю: у них зазначено про їхнє поширення та непоширення на певні конкретні правовідносини, що склалися на підставі неконституційних приписів. Ці вказівки стосувалися як вже завершених правовідносин, так і тих, що продовжували існувати, що фактично означало встановлення перспективної дії рішення.

2016 року до ст. 152 Конституції України внесені зміни, які прямо дозволяють КСУ надавати перспективну дію своїм рішенням через установлення більш пізньої дати втрати чинності неконституційними приписами і таким чином *гнучкіше варіювати поширення наслідків рішення у часі* (виділено нами – О.П.).

Дію у часі рішень адміністративних судів про визнання нечинними нормативно-правових актів законодавчо не визначено. Але це питання врегульоване у судовій практиці. Так, відповідно до правової позиції Верховного Суду України нормативно-правовий акт, якщо інше не встановлено законом або не зазначено судом, втрачає чинність після набрання законної сили судовим рішенням, а не з моменту прийняття (постанова від 08.12.2009 р.). Близьке правило існує і у практиці ВАСУ: Постанова Пленуму ВАСУ № 7 від 20.05.2013 р. «Про судові рішення в адміністративній справі» вказує, що визнання акта суб'єкта владних повноважень нечинним означає втрату чинності таким актом з моменту набрання чинності відповідним судовим рішенням або з іншого визначеного судом моменту після прийняття такого акта. Усталена позиція ВАСУ з цього приводу сформульована так: «У разі визнання незаконним (протиправним) ... нормативно-правовий [акт], якщо інше не встановлено законом або не зазначено судом, втрачає чинність після набрання законної сили судовим рішенням». Постанова ВАСУ від 09.06.2016 р. у справі № 495/6137/14-а (№ в ЄДРСРУ 58328662), Ухвала ВАСУ від 10.09.2015 р. у справі № 2а-6289/10/1470 (№ в ЄДРСРУ 52129745).

Як впливає з зазначених позицій, у судового органу існує можливість встановлення дати втрати чинності актом більш ранньої, чим момент набрання сили рішенням суду з цього питання, що означатиме в такому разі зворотню дію рішення, в тому числі в аспекті поширення на права та обов'язки суб'єктів, юридичні факти. Водночас слід зазначити, що процесуальне законодавство прямо не називає такі рішення адміністративних судів підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

Якщо ж закон чи судові рішення не визначають таку дату, то відповідний акт за загальним правилом втрачає чинність після набрання законної сили судовим рішенням (див., напр., рішення від 24.03.2016 р. у справі № 826/16447/15), тобто має негайну дію, подібно до описаного вище порядку, що законодавчо встановлений для рішень КСУ.

Якщо говорити щодо останнього випадку про фактичну дію другого рівня, то логічно припустити, що суди, у тому числі адміністративні, застосовують аналогічний підхід, що й стосовно дії рішень КСУ. Наприклад, у рішенні № 6-17140св14 від 10.09.2014 р. ВАСУ вказує на необхідність перевірки, чи встановлено у постанові суду про визнання незаконним та нечинним нормативного рішення виконавчого комітету час, з якого воно втрачає чинність, що дає можливість встановити, з якого моменту позивачка має право на здійснення перерахунку вартості оплати комунальних платежів.

Разом з тим проблеми в розумінні дії в часі рішень цих судів є спільними з висвітленими вище щодо рішень КСУ.

Висновки. Підсумовуючи, варто вказати на таке. Темпоральну дію рішень судів з нормоконтролю слід розглядати як у календарному аспекті – йдеться про дію, що починається з дати набуття чинності відповідним рішенням, так і у фактичному аспекті – йдеться про напрям поширення у часі правових наслід-

ків рішення про визнання певних нормативних приписів нечинними у вигляді його зворотної, негайної чи перспективної дії. При цьому така фактична дія має дворівневий характер. Насамперед вона полягає у встановленні певної минулої, теперішньої чи майбутньої дати втрати чинності відповідними нормативними приписами (отож, наприклад, зворотню дію матиме рішення суду, що визнає нечинним певний нормативний припис з моменту введення його в дію в минулому щодо дати набрання сили рішенням). Фактична дія другого рівня полягає у впливі рішення суду на певні факти, права, обов'язки суб'єктів, залежно від того, як вони розташовані в часі щодо дати набрання ним сили (наприклад, зворотною дією рішення є його поширення на завершені права та обов'язки суб'єктів, факти, що мали місце до зазначеної дати).

Аналіз судової практики щодо розглянутого питання дозволяє ще раз констатувати розбіжності в інтерпретації поняття ретроактивності, що існують у вітчизняній науці та практиці (ключовою проблемою лишається питання про те, яке поняття охоплює дію нового припису на незавершені права, обов'язки суб'єктів, правовідношення, що тривають на момент набуття ним чинності – зворотна чи негайна дія), а також відсутність чіткого розуміння того, як має за загальним правилом діяти в часі норма права в умовах заборони ретроактивності. Правила дії в часі нормативно-правових актів, у тому числі конституційну заборону ретроактивності, доктрина та суди схильні поширювати і на темпоральну дію рішень КСУ, тому вказані проблеми даються взнаки і для послідовності та узгодженості української судової практики з розгляду справ, пов'язаних з дією в часі рішень КСУ з нормоконтролю.

Якщо брати до уваги поширення рішення КСУ на певні факти, права та обов'язки суб'єктів, то аналіз судової практики свідчить про тенденцію сприйняття рішень КСУ як таких, що мають перспективну дію, однак існують приклади негайної та зворотної дії рішень КСУ. Можна стверджувати, що подібна ситуація має місце і щодо сприйняття дії в часі адміністративних судів з нормоконтролю. Єдиною істотною відмінністю тут є можливість адміністративного суду визнавати відповідний нормативний припис нечинним з більш ранньої дати, чим набуття законної сили рішенням суду. Це вказує на розширені можливості надання зворотної дії рішенням адміністративних судів цієї категорії. Утім, як вже йшлося, процесуальне законодавство не передбачає механізму перегляду судових рішень на підставі зазначених рішень адміністративних судів.

Водночас можливості анулювання акта з моменту набрання ним чинності мають бути запроваджені законодавчо і щодо неконституційних актів. Це усуне розбіжності в підходах, що існують стосовно правил дії в часі рішень КСУ та адміністративних судів України. Також це до певної міри уможливить практичну реалізацію доктринальної ідеї, яку слушно відстоюють в юридичній науці, про необхідність поділу актів публічної влади (в аспекті можливого визнання їх нечинними) на оспорювані та нікчемні. Останні як такі, що грубо та очевидно порушують Конституцію, принципи права, законодавство, не мають породжувати наслідки від самого початку своєї чинності [8; 14, с. 65–66; 15].

Також слід підкреслити, що правила дії в часі актів з нормоконтролю мали б узгоджуватися з наслідками, що випливають з принципів прямої дії Конституції та пріоритету актів вищої юридичної сили щодо актів нижчої сили, та полягають, зокрема у можливості відмови від застосування нормативного припису, який суперечить вищим актам (наскільки це дозволяє вітчизняна правова система), без окремого рішення суду про визнання нечинним такого припису. Така відмова за своєю сутністю є певним аналогом ретроактивності потенційного рішення суду про визнання нечинним неправомірного припису.

Загалом на теперішній момент можна стверджувати про відсутність однозначності у розумінні поширення у часі наслідків рішень КСУ та адміністративних судів України з нормоконтролю у практиці, а також певну суперечливість і неповноту у правовому регулюванні цього питання.

Список літератури:

1. Бахрах Д. Н. Действие норм права во времени: Теория, законодательство, судебная практика: монография. Москва: Норма, 2004. 224 с.
2. Тилле А. А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве: монография. Москва: Юрид. лит., 1965. 201 с.
3. Барабаш Ю. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: проблемні питання теорії та практики. *Право України*. 2010. № 6. С. 45–53.
4. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монография. Киев: Ин-т государственства и права имени В. М. Корецкого НАНУ, 2001. 344 с.
5. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монография. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
6. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 231 с.
7. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 215 с.
8. Беянович В. Е. До питання про момент визнання недійсними нормативних актів державних та інших органів. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 3. С. 207–211.
9. Мірошніченко А. М. Правові наслідки незаконних адміністративних актів. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 1. С. 96–111.
10. Марцеляк О. В., Тодика Ю. М. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян: монография. Харків, 1998. 234 с.
11. Тихий В. Дія рішень Конституційного Суду України в часі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 51–53.
12. Савчак А. В. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: теоретично-правовий аспект. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 27–32.
13. Ласько І. М. Питання виконання рішень Конституційного Суду України та визнання нормативно-правового акта в сфері соціального забезпечення неконституційним. *Судова апеляція*. 2013. № 2 (31). С. 19–24.
14. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монография. Харків: Право, 2008. 240 с.
15. Уварова О. Правовий характер актів нормотворчості як заперечувана презумпція права. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 7–8 грудня 2012 року). Львів: Галицький друкар, 2013. С. 514–532.

References:

1. Bakhrahk, D.N. (2004). Dejstvie norm prava vo vremeni: Teoriia, zakonodatelstvo, sudebnaia praktika. Moscow: Norma [in Russian].

2. Tille, A.A. (1965). Vremja, prostranstvo, zakon. Dejstvie sovetskogo zakona vo vremeni i prostranstve. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].
3. Barabash, Iu. (2010). Preiudytsialnist rishen Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy: problemni pytannia teorii ta praktyky. *Pravo Ukrainy*, 6, 45–53 [in Ukrainian].
4. Teslenko, M.V. (2001). Sudebnyj konstitucionnyj kontrol v Ukraine. Kyiv: In-t gosudarstva i prava imeni V. M. Koreckogo NANU [in Russian].
5. Shevchuk, S. (2007). Sudova pravotvorchist: svitovyj dosvid i perspektyvy v Ukraini. Kyiv: Referat [in Ukrainian].
6. Anakina, T.M. (2008). Sudovyj pretседent u pravi Ievropejskoho Soiuzu. *Candidate's thesis*. Kharkiv: NYuAU im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
7. Khrystova, H.O. (2004). Iurydychna pryroda aktiv Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kharkiv: NYuAU im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
8. Belianevych, V.E. (2001). Do pytannia pro moment vyznannia nedijsnymy normatyvnykh aktiv derzhavnykh ta inshykh orhaniv. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, 3, 207–211 [in Ukrainian].
9. Mirosnuchenko, A.M. Pravovi naslidky nezakonnnykh administratyvnykh aktiv. URL: <http://bit.ly/1FQ7iZh> [in Ukrainian].
10. Martseliak, O.V., Todyka, Iu.M. (1998). Konstytutsiinyi Sud Ukrainy i prokuratura v konstytutsiino-pravovomu mekhanizmi zabezpechennia osnovnykh prav hromadian. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Tykhyi, V. (2001). Diia rishen Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy v chasi. *Visnyk Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy*, 5, 51–53 [in Ukrainian].
12. Savchak, A.V. (2011). Preiudytsialnist rishen Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy: teoretychno-pravovyi aspekt. *Publichne pravo*, 2, 27–32 [in Ukrainian].
13. Lasko, I.M. (2013). Pytannia vykonannia rishen Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy ta vyznannia normatyvno-pravovoho akta v sferi sotsialnogo zabezpechennia nekonstytutsiinykh. *Sudova apeliatsiia*, 2 (31), 19–24 [in Ukrainian].
14. Pohrebniak, S.P. (2008). Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Uvarova, O. (2013). Pravovyi kharakter aktiv normotvorchosti iak zaperechuvana prezumptsiia prava. *Antropolohiia prava: filosofskij ta iurydychnyj vymiry (stan, problemy, perspektyvy)*: statti uchastnykiv vosmoho Mizhnarodnogo «kruhloho stolu» (m. Lviv, 7–8 hrudnia 2012 roku). – Lviv: Halytskyj drukar, 514–532 [in Ukrainian].

Pushniak O. V., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory of State and Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: pushnyak.o@gmail.com ; ORCID 0000-0003-3088-1040

Temporal effect of decisions on judicial review of legislation in Ukraine

The author has analyzed the temporal effect of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and administrative courts of Ukraine on judicial review of legislation. It is proposed to consider the direction of temporal effect in two aspects: firstly, as the definition of the past, current or future date, starting from which the unlawful legislation ceases to be effective; and secondly, as the effect of the decision on facts, legal rights and obligations, depending on their location in time with respect to the date of entry force of the corresponding decision. It is noted that in these cases the temporal scope of effect of a judgment correlated with the one of temporal effect of acts which ceases to be effective on their basis. The analysis of national legislation and practices has proved that the judicial review decisions of the Constitutional Court of Ukraine have mainly immediate or prospective effect and only in some cases retroactive effect; similar decisions of administrative courts are retroactive in a wider range of cases. The research highlights some defects of domestic legal regulation of the abovementioned issues.

Keywords: temporal effect of judgment; judicial review; retroactivity; prospectivity.

Надійшла до редакції 11.04.2017 р..